

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával. Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Simon József

Középkori és reneszánsz eszmetörténet

Istenérvek a középkori filozófiában

5.2 lecke – 25 perc

Canterbury-i Szent Anzelm *a priori* érvének kritikái (Gaunilo, Kant, Frege)

Gaunilo szerzetes

Gaunilóról mindösszesen annyit tudunk, hogy bencés szerzetes volt a martmoutiers-i apátságban. Gaunilo „*A balgatag nevében*” (*Pro insipiente*) írja meg kritikái észrevételeit a Proslogion istenérvére vonatkozóan.

Gaunilo szerint meg sem foganhat isten fogalma a balgatag fejében a priori módon. Az egyetlen olyan kritérium, ami Anzelm 1. premisszája szerint definiált fogalmat képes megkülönböztetni a pusztá fikcióktól éppen az, hogy fel kell adnunk annak a priori jellegét.

Csak akkor vagyok képes a valóban létező dolgokról alkotott fogalmakat elkülöníteni a fikcióktól, ha előzetes tudással rendelkezem arról, hogy az előbbi fogalmaknak megfelelő dolgok léteznek a valóságban. Ekkor azonban a balgatag nem jelentheti ki azt, hogy nem létezik isten.

Ha azt állítják, ez a valami, már pusztán azért jelen van értelmében, hogy amikor kimondják, megértem, akkor vajon nem állítható-e hasonlóképpen bármely hamis és semmilyen módon nem létező dolgokról is, hogy ott vannak az értelmében, mivel ha valaki kimondja, megértem mindazt, amit mond.

Ha Anzelm premisszája szerint isten fogalmát képesnek kell lennem a priori elgondolni, akkor „Istent egyáltalán nem vagyok képes elgondolni másként, mint csak a pusztá 'Isten' hangalak alapján, pusztá hangalak alapján azonban alig, vagy egyáltalán nem gondolható el bármiféle valóságos dolog”. Anzelm isten-definíciója pusztán egy szinesztézikus élmény a balgatag számára.

Ha meg is engedjük, hogy az isten szó hangalakja alapján valamiféle mentális tartalom jöjjön létre a balgató elméjében, abból semmiképpen sem következethetünk arra, hogy e fogalomnak megfelel valami a valóságban.

Bármely, a valóságot elvétő, azt egészen helytelenül reprezentáló fogalmunk valóságvonatkozása is nagyobb, mint Anzelm isten-fogalmáé.

Aki erre csak azt ismételteti, hogy másként a mindennél nagyobb dolog nem lenne mindennél nagyobb, az nem veszi eléggé figyelembe, ki is az, akihez beszél. Én tudniillik nem állítom, sőt éppen hogy tagadom vagy kétségbe vonom, hogy ez az értelmekben meglévő valami nagyobb lenne akár egyetlen valóságosan létező dolognál is [...] ez a nagyobb még valami olyan módon sincs jelen az értelmekben vagy gondolkodásomban, ahogy számos bizonytalan és kétséges dolog van jelen benne.

Gaunilo mindezt az elveszett sziget híres példájával szemlélteti. Tudjuk, hogy nem létezik az „elveszett sziget”, mégis képesek vagyunk leírni azt: ez a sziget „*minden gyönyörben és pompában bővelkedve elképzelhetetlen termékenységével még a Boldogok szigetét is messze felülmúlja [...], s kincseinek bőségével tútesz a Föld minden emberlakta vidékén.*” Ha Anzelm argumentuma érvényes volna, akkor Gaunilo szerint az elveszett sziget leírásának megértése alapján következtetnünk kellene annak valóságos létezésére is. Ez azonban abszurd.

Gaunilo záró megjegyzései a *tudni* (scire) – *belátni* (intelligere) – *elgondolni* (cogitare) terminusok megkülönböztetésével zárul. Az érvelés konklúziója kettős:

1. Ha Anzelm isten-definíciójával együtt önmagamról is elgondolhatom a nemlétezést, akkor minden mentális tartalmammal kapcsolatban elgondolhatom, így bármely bizonyos tudásom valóságvonatkozása meginog. Ez esetben nem működik Anzelm érve istennel kapcsolatban.

Önmagamról egyfelől teljes bizonyossággal *tudom*, hogy létezem, de másrészt nem kevésbé tudom, hogy lehetséges nemlételem. A legfőbb létezőről, azaz Istenről viszont kétségkívüli módon *belátom*, hogy létezik és hogy nem is lehet nemlétező. Ám azt már nem tudom, vajon *elgondolhatom-e* önmagammat nemlétezőnek, miközben *biztosan tudom*, hogy létezem. Ha ugyanis elgondolhatom, miért ne tudnám elgondolni bármi másról is, aminek létezéséről hasonlóan biztos tudásom van. Ha azonban nem gondolhatom el, akkor ennek lehetetlensége nem egyedül isten sajátja.

2. Ha azonban nem gondolhatom el saját nemlétezésemet, akkor az anzelmi érv nem csak isten fogalma esetén működik.

Immanuel Kant (1724-1804)

Kant korára Anzelm *a priori* érve *ontológiai istenérvként* hivatkoznak. Ennek oka, hogy a 18. századi racionális metafizikák szerint a dolgok érzékileg hozzá nem férhető, mégis *a priori* szükségszerűséggel elgondolható sajátosságairól úgy vélték, hogy azok a dolgok ontológiai felépítéséhez tartoznak. A létezés pontosan egy ilyen érzékileg hozzá nem férhet sajátosság: Isten létezésének Isten priori fogalmából történő bizonyítása így a 18. századi iskolai metafizika számára ontológiai argumentáció.

Kant: *A tiszta ész kritikája*, Transzcendentális dialektika, 3. fejezet, 4. szakasz:
Isten létezését lehetetlen ontológiai érvekkel bizonyítani,
ford. Kis János, Szeged, Ictus 1995, 465-473. ott 470:

A létpredikátummal nem bővül egy fogalom tartalma: száz valóban létező tallér fogalma nem „nagyobb”, mint száz lehetséges tallér fogalma. Ezzel elesik Anzelm érve: a létpredikátummal bővített kiinduló isten-fogalom nem lesz „nagyobb”, mint az, aminél nagyobbát elgondolni nem lehet, és csak az értelemben létezik.

A lét nyilvánvalóan nem reális predikátum, azaz nem olyasvalaminek a fogalma, mi hozzáadódhatnék a dolog fogalmához, hanem csak egy dolog vagy bizonyos meghatározások állításának felel meg.

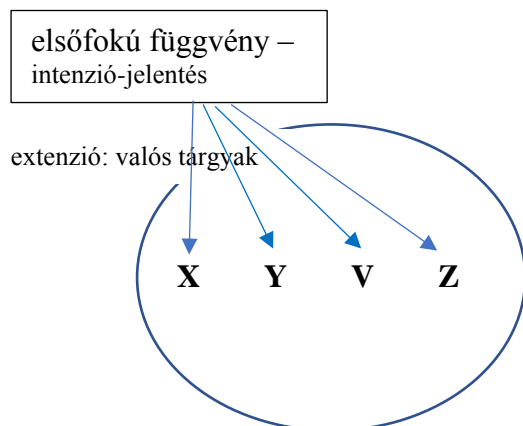
[...]

Száz valóságos tallérban egy krajcárral sincs több, mint száz lehetséges tallérban. Mivel ugyanis a lehetséges tallérok a fogalmat jelentik, míg a valóságos tallérok a tárgyat és azt az állítást, hogy a tárgy létezik, ezért, ha a tárgy többet tartalmazna, mint fogalma, akkor az utóbbi nem fejezné ki az egész tárgyat, s így nem lehetne az annak megfelelő fogalom.

Gottlob Frege (1848-1925)

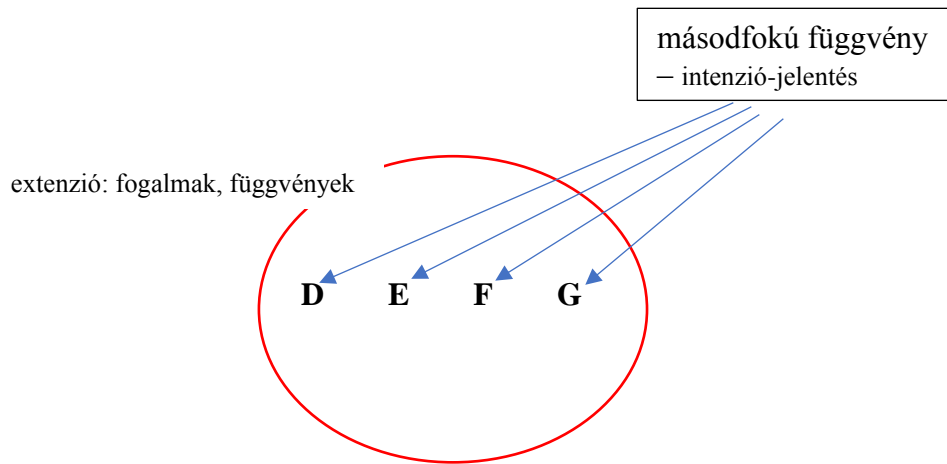
Frege munkásságának fő célja a matematikai logikai alapokra helyezése és a predikátumlogika kialakítása volt. E célokból adódóan a fogalmakat függvényekként kezelte, melyek így bizonyos jelentéssel (intenzióval) és értelmezési tartománnyal (extenzióval) rendelkeznek. Aszerint, hogy egy fogalmat miről predikálhatunk, vagyis milyen típusú „dolgok” szerepelhetnek egy függvény extenziójában, a fogalmak két típusáról beszélhetünk:

Elsőfokú függvények: ezek extenziójában fizikailag létező egyes dolgok szerepelhetnek.

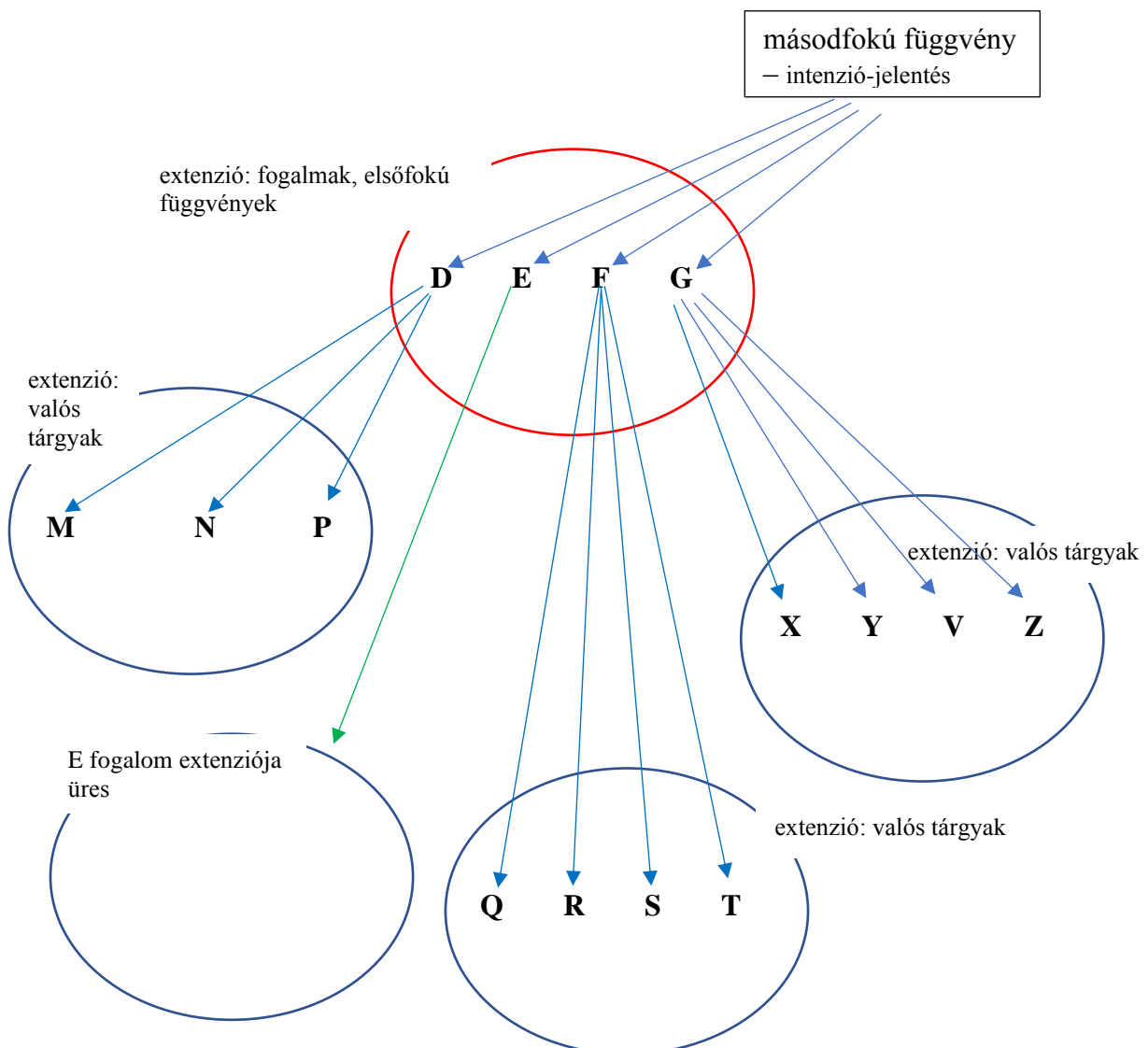
Az elsőfokú fogalmak **jelentése** a fogalom **extenziójába** tartozó **dolgok** valamely sajátosságát fejezi ki. A piros fogalmat állíthatjuk például egy piros rózsáról, egy Ferrariról vagy a Liverpool futballcsapat mezéről.

Másodfokú függvények: ezek extenziójában fogalmak szerepelnek.

Az másodfokú fogalmak **jelentése** a fogalom **extenziójába** tartozó **fogalmak (jelentésfüggvények)** valamely sajátosságát fejezi ki.

A kettőt együtt szemléltetve:

Frege szerint **a létezés másodfokú fogalom**, mely azokról a fogalmakról állít valamit, melyek az értelmezési tartományába tartoznak: jelesül az elsőfokú fogalom ama sajátosságát fejezi ki, hogy extenziója nem üres. Ha azt állítom, hogy „a piros létezik”, ezzel csak annyit fejezek ki, hogy a piros jelentésfüggvény extenziójában vannak dolgok, amelyekről az elsőfokú fogalmat állíthatom. Maga a „piros” jelentése-intenziója nem bővül ezáltal.

Anzelm isten-definíciója az 1. premisszában, **„az, aminél nagyobb elgondolni nem lehet” egy elsőfokú jelentésfüggvény** (lásd az 5.1 leckét!). Ha az érv menetének megfelelően ezt a létpredikátummal bővíttem, akkor a fenti rekonstrukció B fogalmának intenziója (A + létezés) nem bővül, így lesz nagyobb, mint A fogalom intenziója. Azzal, hogy a létezést állítom arról, aminél nagyobb elgondolni nem lehet, csak annyit állítok, hogy ezen elsőfokú függvény értelmezési tartománya nem üres. Anzelm érve azonban feltételezi, hogy megváltozik az 1. premisszában felvett isten-fogalom intenziója. Ezért hibás az anzelmi argumentáció Frege szerint.

Irodalom:

Canteburyi Szent Anzelm: *Proslogion* 2-3. fejezet, in: uő.: *Filozófiai és teológiai művek*, ford. Dér Katalin, Budapest. 2001, 175-178. o. ISBN: 9633890977

Borbély Gábor: *Anselmus Cantuarensis. Az ontológiai istenérv*. In: Boros Gábor: *Filozófia (Akadémiai Kézikönyvek)* 3.2.5. Budapest, Akadémiai, 2007, 322-330. ISBN: 9789630584869

Immanuel Kant: *A tiszta ész kritikája*, Transzcendentális dialektika, 3. fejezet, 4. szakasz: Isten létezését lehetetlen ontológiai érvekkel bizonyítani, ford. Kis János, Szeged, Ictus 1995, 465-473.

Geréby György: *Amit Anzelm és Gaunilo mondtak egymásnak*. Magyar Filozófiai Szemle 44 (1999) / 6, 650-658

Kérdések:

1. Melyek Gaunilo Anzelm-kritikájának főbb pontjai?
2. Mi Kant Anzelm-kritikájának központi gondolata?
3. Frege szerint a létezés első- vagy másodfokú fogalom?
4. Mi következik Fregénél a 3. kérdésre adott válaszból Anzelm érvére vonatkozóan?